

Mitja Velikonja

PODOBE PRIJATELJSTVA

Analiza likovnih daril neuvrščenih držav predsedniku SFRJ Josipu Brozu 1. del*

»Vrniti je treba več, kot smo dobili.«
Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, str. 136

Obdarovanje je ena temeljnih konvencij na vseh nivojih človekovega in družbenega življenja: od najbolj osebnega do tistega v mednarodni politiki, ki je del diplomatskega protokola. Darilo vzpostavlja družbene odnose med darovalcem⁴⁷⁷ in obdarovanim, prinaša njuno simbolno in dejansko pozicioniranje, ki temelji na medsebojnem spoštovanju in časti ter zavezuje k sodelovanju. V svojem delu raziskave »Modeli in prakse mednarodne kulturne izmenjave Gibanja neuvrščenih: raziskovanje prostorsko-časovnih kulturnih dinamik« se ukvarjam z vizualno govorico likovnih daril, ki jih je v času gibanja neuvrščenih iz teh držav dobil jugoslovanski predsednik Josip Broz in so spravljena v depojih beograjskega Muzeja Jugoslavije.⁴⁷⁸ Njegova diplomatska aktivnost je bila, kot ugotavlja beograjska kustosinja Aleksandra Momčilović Jovanović, »tako plodna, da bi o vsakem odnosu

---

DOI: 10.51938/vpogledi.2022.25.12

* Prispevek je rezultat raziskovalnega projekta J7-2606, Modeli in prakse mednarodne kulturne izmenjave Gibanja neuvrščenih: raziskovanje prostorsko-časovnih kulturnih dinamik, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

477 Izrazi v moški slovnični obliki se uporabljajo kot nevtralni za moške in ženske.

478 Občasno so nekateri izmed teh eksponatov izposojeni oziroma vključeni v različne razstavne postavitve; septembra 2021 so bili denimo predstavljeni na razstavi *Prometeji novega stoletja*, na kateri je bil poudarek na sodelovanju z Indijo.

Jugoslavije do različnih dežel lahko napisali monografijo«. ⁴⁷⁹ Tito je, da bi okrepil vlogo svoje države kot ene od ustanoviteljic gibanja, »porabil ogromno svojega časa za vzpostavljanje stikov z državniki, ki so mu – skladno s protokolom izmenjave daril na najvišji državni ravni – podarjali predmete različnih namenov, obdobj in porekel, ki nosijo bogate plasti pomena«. ⁴⁸⁰

Pobude za raziskavo tega relativno ozkega in manj znanega vidika njegove kulturne zgodovine so prišle z več strani: prvič, zaradi naraščanja zanimanja za izmenjave med Jugoslavijo in članicami gibanja neuvrščenih na kulturnem in umetniškem področju, ki se v zadnjih letih kaže v umetnosti in znanosti; ⁴⁸¹ drugič, zaradi mojih prejšnjih raziskav jugonostalgije, »titostalgije« in nasploh nostalgije po socializmu, ⁴⁸² in tretjič, zaradi pogostega in plodnega sodelovanja s sodelavkami in sodelavci tega beograjskega muzeja, ki traja že več kot petnajst let.

Gibanje, ki je sicer temeljilo na »petih načelih miroljubnega sobivanja« (vzajemno spoštovanje ozemeljske celovitosti in suverenosti; nenapadanje; nevmesavanje v notranje zadeve drugih držav; enakost in obojestranska korist ter miroljubno sobivanje), je spodbujalo in krepilo predvsem politične in gospodarske vezi po večini pred kratkim dekoloniziranih držav ter iskanje njihove »tretje poti« v napeti hladnovojnovski konstelaciji moči med Zahodom in Vzhodom, med ameriškim in sovjetskim blokom. Kulturno, umetniško in znanstveno sodelovanje med neuvrščenimi je bilo v senci političnega in gospodarskega, ⁴⁸³ a je bilo kljub temu živahno in razvejeno, pri čemer je Jugoslavija igrala zelo pomembno vlogo. ⁴⁸⁴ To dejstvo na svojstven način dokazujejo tudi likovna darila, ki jih je v dar dobil njen predsednik.

⁴⁷⁹ Momčilović Jovanović, Darovi Titu, str. 67.

⁴⁸⁰ Panić, Yugoslavia and India, str. 116.

⁴⁸¹ Naj omenim le nekaj primerov novejših razstav na to temo: *Južna ozvezdja: poetike neuvrščenih* (Muzej sodobne umetnosti Metelkova, Ljubljana, 2019, kustosinja Bojana Kunst), podobna ji je razstava iste kustosinje s podaljšanim naslovom *Južna ozvezdja: poetike neuvrščenih – Napisati revolucionarno pesem ni dovolj* (galerija Drugo more, Reka, 2021), tu je tudi že omenjena razstava *Prometeji novega stoletja*, pripravljena ob šestdesetletnici ustanovitve gibanja neuvrščenih (Muzej Jugoslavije, Beograd, 2021, kustosinji Ana Panić in Jovana Nedeljković). Med zgodovinskimi in politološkimi študijami sem se opiral zlasti na študije Jakovine (*Treća strana Hladnog rata*), Dinkla (*The Non-Aligned Movement*) in Stubbsa (*Socialist Yugoslavia and the Antinomies of the Non-Aligned Movement ter The Emancipatory Afterlives of Non-Aligned Internationalism*).

⁴⁸² *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz. Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in post-Socialist Countries. Rock'n'Retro – New Yugoslavism in Contemporary Popular Music in Slovenia. The Past with a Future: The Emancipatory Potential of Yugonostalgia*.

⁴⁸³ Gl. recimo Piškur, *Južna ozvezdja*, str. 15. Sicer pa je podobnost z današnjimi oblikami in razsežnostmi sodelovanja znotraj Evropske unije, kjer imajo politična in gospodarska vprašanja spet prednost pred vsemi drugimi, več kot pomenljiva.

⁴⁸⁴ Na tem mestu se ne bom spuščal v razsežnosti, potenciale in omejitve kulturnih in umetniških aktivnosti, konvencij in programov Jugoslavije s temi državami: zajeti so v prispevkih Merhar, Mednarodno kulturno sodelovanje Jugoslavije z državami članicami gibanja neuvrščenih in pa Kartografija mednarodnega sodelovanja SFR Jugoslavije z državami v razvoju s priloženim zemljevidom na str. 126.

Edsel Moscoso (Filipini), *Talipapa* (Prizor s tržnice), 1979

Hrani: Mj, zbirka 4. maj, inv. št. 470

Pred začetkom empiričnega dela sem si zastavil naslednje osnovno kulturološko, torej odprto vprašanje: kaj nam govorijo ta darila, kakšna ideološka sporočila so zakodirana v njihovi vsebini, kako delujejo, če rečem kot Stuart Hall, »v diskurzivnih verigah, v grozdih, v semantičnih poljih in v diskurzivnih formacijah«,⁴⁸⁵ kakšni so njihovi »zemljevidi pomena«? Kako se v njih predstavljajo države darovalke? Ali obstajajo – kljub izredni pestrosti ustvarjalnih tehnik, formatov, žanrov, motivike, porekla, avtorstva, časa nastanka in načina darovanja – kakšne skupne značilnosti teh likovnih del? Te izredno zanimive teme se ne lotavam s klasične umetnostnozgodovinske perspektive, ampak s kulturološke: bolj kot estetske razsežnosti teh del me zanimajo družbene in ideološke konotacije njihovih motivov – kaj govorijo o darovalcih, kaj nasploh o politiki in kulturi gibanja neuvrščenenih? Na kratko rečeno: zanimajo me tovrstni kulturni oziroma umetniški »teksti« v širšem zgodovinskem in političnem »kontekstu«.

Zbrana likovna dela sem analiziral z metodo vizualne socialne semiologije, ki se ukvarja »z načini družbenega ustvarjanja pomenov znakov«,⁴⁸⁶ ter s pomočjo Hallove teorije reprezentacije kot ustvarjanja pomena prek jezika⁴⁸⁷ in Maussovega koncepta daru kot materialne in duhovne vezi, ki spodbuja pri-

485 Hall, *Kulturne študije* 1983, str. 169.

486 Rose, *Visual Methodologies*, str. 135.

487 Hall, *Delo reprezentacije*, str. 36.

jateljstvo in sodelovanje med darovalcem in obdarovancem.⁴⁸⁸ Ta teoretska in metodološka izhodišča sem medsebojno povezal in nadgradil z lastnimi razmisleki o reprezentacijski funkciji daru v diplomatskem protokolu. Zaradi obsežnosti tematike je moja analiza razdeljena na dva zaključena dela, ki pa šele skupaj tvorita celoto. V pričujočem, torej prvem prispevku najprej na kratko opišem zbirko, razvijem teoretsko-metodološke pristope ter klasificiram zbrana dela glede na to, kaj reprezentirajo. V drugem delu prispevka, ki bo objavljen v končnem zborniku naše raziskave, pa bom na tej osnovi z metodo socialne semiologije analiziral in interpretiral ta dela v funkciji darila – torej ne več njihove vsebine, ampak način njihovega samopredstavljanja skozi akt podaritve.

KRATEK OPIS ZBIRKE

Do zbirke slik, kipcev, risb itn., ki jih analiziram, sem prišel s prijaznim sodelovanjem kustosinje Muzeja Jugoslavije Ane Panić, ki se ji ob tej priložnosti iskreno zahvaljujem. Srečala sva se januarja in julija 2021; pred, med in po tem pa sva bila na vezi tudi prek elektronske pošte. Najprej me je seznanila z zgledno pripravljenim in preglednim seznamom del v tej zbirki, ki ga je pripravila sama, potem pa me je vodila po teh delih, shranjenih v dveh skrbno urejenih depojih muzeja. V članku se torej sklicujem na omenjeni seznam – njegov polni naslov je »Nesvrstani – likovna«. Podobno so urejene tudi sorodne zbirke daril Titu iz neuvrščenih držav: etnografska zbirka »Nesvrstani – etnografska« (z 278 predmeti), zbirka uporabne umetnosti »Nesvrstani – primenjena« (296 predmetov) in zbirka okrasnih predmetov »Nesvrstani – volonteri« (skupaj 579 predmetov). Nekateri izmed teh so predstavljeni na spletni strani Muzeja Jugoslavije (<https://www.muzej-jugoslavije.org/lista-eksponata/>), v Titovi fototeki (<http://foto.mij.rs/site/galleries>) pa je zbranih okoli 170.000 fotografij.

Mene je zanimala samo likovna zbirka, tule je nekaj osnovnih podatkov o njej. Na spisku je 43 del, od katerih pa štiri (iz neznanih razlogov) manjkajo. Navedeni so glavni podatki o njih: avtor, naslov dela, letnica nastanka, likovna tehnika, dimenzije, način pridobitve in morebitni komentarji (ter seveda signatura, inventarna številka in mesto v zbirki). Pri določenih delih nekaterih podatkov žal ni. Prihajajo iz različnih članic gibanja neuvrščenih (in opazovalke Kitajske): največ iz Azije (23, od tega devet iz Indije, tri iz Bangladeša, po dve iz Indonezije in Vietnama, poleg tega pa še s Filipinov, iz Severne Koreje, Iraka, Pakistana in Kitajske), sledita Afrika (Egipt, Alžirija, Kongo, Tunizija, Gvineja Bissau, Etiopija in Gana) in Amerika (po dve iz Paname in s Kube, za njima so še Čile, Bolivija

---

⁴⁸⁸ Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*.

in Gvajana). Poreklo dveh del ni jasno, v zbirki pa sta – zaradi tematike – še deli na Hrvaškem živečega črnogorskega kiparja Stevana Luketića (1925–2002) *Ustanovitelji neuvrščenih* in Antuna Augustinčića (1900–1979) *Cesar Haile Selassie I.*⁴⁸⁹ Največ slik je iz drugega desetletja gibanja neuvrščenih (1971–1980 – skupaj petnajst), nato iz prvega (1961–1970 – skupaj devet), za deset slik datum nastanka ni jasen, pred letom 1961 so nastale štiri, po letu 1980 pa ena. Jugoslovanski predsednik (in njegov urad) je ta darila prejemal na različne načine: na obisku v državah članicah (od gostiteljev: državnikov, visokih politikov, predstavnikov mest, regij in institucij, ki jih je obiskal), ob obisku državnikov iz teh držav v Jugoslaviji, od njihovih ambasad v Beogradu, nekatera pa je dobil neposredno od umetnikov (pogosto kot znak hvaležnosti od tistih, ki so se likovno izobraževali v Jugoslaviji).⁴⁹⁰

Zelo zanimivo je avtorstvo teh del: pod štirinajstimi deli ni podpisa, torej je avtor popolnoma neznan; drugi so manj znani, o njih v znanstveni in strokovni literaturi nisem našel (skoraj) nobenih uporabnih podatkov; spet tretji so študirali na jugoslovanskih umetniških akademijah ali celo delali v Jugoslaviji.⁴⁹¹ Nekaj pa jih je bilo v svojem času in okolju zelo znanih in uglednih in so bili tesno povezani s političnimi režimi v svojih državah. Navajam nekaj primerov. Večkrat nagrajeni in odlikovani Alfredo Sinclair (1914–2014) iz Paname je bil začetnik tamkajšnjega abstraktnega slikarstva, ustanovitelj likovne akademije, predavatelj in kustos.⁴⁹² V Franciji izobraženega Faeka Hasana (1914–1992) se je prijel vzdevek »oče sodobne iraške umetnosti«, saj je ustanovil več progresivnih umetniških skupin, v svojih delih pa je iraško dediščino in tradicionalno umetnost povezoval z eksperimentalno in abstraktno sodobno umetnostjo. Indijec Padmašri Singanačar Narasimha Svami (1911–1983) je tesno prijateljeval z najpomembnejšimi političnimi osebnostmi (post)kolonialne dobe (Džavaharlal Nehru, Mahatma Gandhi, lord Louis Mountbatten idr.) in jih upodabljal, pa tudi sicer je vodil več umetniških institucij in dobil niz državnih nagrad. Augusto Fausto Rodrigues Trigo (1938) iz Gvineje Bissau je svojo kariero začel kot slikar motivov iz lastnega okolja, kasneje, od sedemdesetih let naprej, pa se je uveljavil kot svetovno priznan stripovski ilustrator.

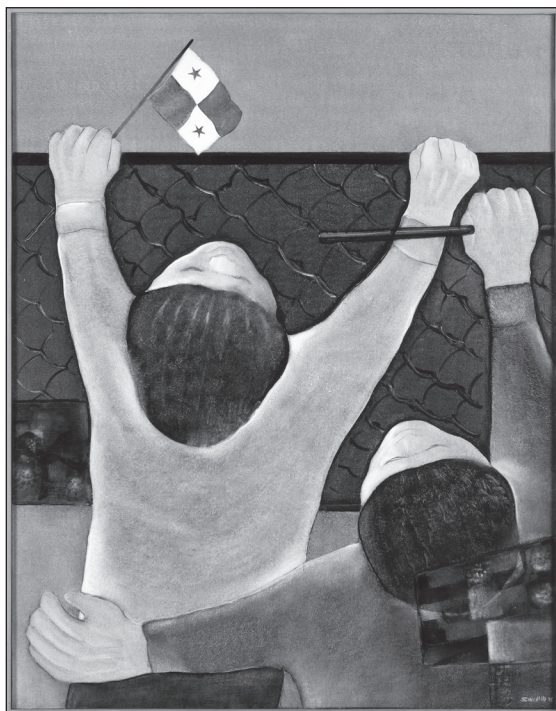
Življenje in ustvarjanje Huang Džova (1925–1997) je bilo burno in polno vratolomnih preobratov: začel je kot vojni slikar in opravljal niz vidnih funkcij

489 Zanimivo, na vabilo etiopskega cesarja je tam postavil tri res impresivne spomenike: žrtvam italijanskega fašizma (1955, to je bilo Titovo darilo etiopskemu narodu), etiopskim partizanom in pa Rasu Makonnenu, cesarjevemu očetu. Kipec v zbirki je verjetno nastal v času Augustinčićevega bivanja v Etiopiji, ko so postavljali prvega od omenjenih treh spomenikov.

490 Točen spisek darovalcev (politikov, diplomatov in umetnikov) je na uvodoma omenjenem seznamu.

491 Zlasti iz Indije (Vidja Bušan, Animesh Nandi, Gulam Dželani in Gangadhar Balkrišna Vad), pa tudi od drugod; Carlos Fernandez je npr. prišel iz Bolivije.

492 Gl. mdr. Angel, *A Century of Painting in Panama*, str. 12–13.

Alfredo Sinclair (Panama), *Veličastni dogodek*, 1975

Hrani: MJ, inv. št. 1-2-332

na umetniškem področju, za svoje delo je dobil več priznanj in razstavljal je vsepovsod; v času kulturne revolucije je bil degradiran v fizičnega delavca. Zaradi naporov je bil kasneje, po rehabilitaciji, skoraj nesposoben slikati, a je vseeno ustvaril nekaj slik, ki jih je država podarjala pomembnim gostom.⁴⁹³ Mohamed Siful Islam (1946) iz Bangladeša je študiral v Moskvi, pritegnili sta ga zlasti renesančna in socrealistična umetnost: postal je svetovno znan portretist, ki je upodabljal lokalne in svetovne umetnike in politike.⁴⁹⁴ Pakistanec Šejk Ahmad je bil predstavnik tamkajšnjega socialnega slikarstva in ustanovitelj Inštituta za uporabno umetnost v Karačiju.⁴⁹⁵ Animeš Nandi (1940–2020) je po diplomi iz slikarstva v Indiji nadaljeval študij v Jugoslaviji, kjer je magistriral in več kot

493 Japonskemu cesarju, amerškemu predsedniku in pa predsedniku Titu: zanj je leta 1978 naslikal orla, ki naj bi simboliziral moč in ambicije starega junaka. Za več o njegovem delu gl. Zhangshen, *Chinese Masters of the 20th Century Volume 3*.

494 Od pesnika Rabindranatha Tagoreja ter glasbenika in pesnika Kazija Nazrula Islama do kraljice Elizabete II., japonskega cesarskega in malajskega kraljevega para, Kurta Waldheima, Ronalda Reagana, Indire Gandhi in seveda Tita.

495 Za več o nastanku sodobnih umetniških gibanj v Pakistanu gl. Arshad, *Artists Who Created Art Movements in Pakistan*.

desetletje ustvarjal kot svobodni umetnik.⁴⁹⁶ Tudi omenjena jugoslovanska kiparja sta bila med bolj prepoznavnimi in uglednimi umetniki svojega časa.

Kulturna izmenjava med Jugoslavijo in drugimi članicami gibanja neuvrščenenih je bila na področju likovne umetnosti izredno živahna, obojestranska, dobro dokumentirana in je v zadnjem času ponovno predmet mnogih razstav.⁴⁹⁷ Umetnine iz držav gibanja neuvrščenenih iz tistega obdobja je – poleg Muzeja Jugoslavije – med drugim mogoče najti v prav tako beograjskem Muzeju afriške umetnosti (ki obstaja od leta 1977), v podgoriškem Centru sodobne umetnosti Črne gore (ustanovljenem kot Galerija neuvrščenenih Josip Broz Tito leta 1984 v takratnem Titogradu) in v slovenjgraški Koroški galeriji likovnih umetnosti (nastala je leta 1957 kot Umetnostni paviljon). Drugje so (bile) redke ali jih sploh ni (bilo): pričakovati bi bilo, da bi jih našli v preglednici izbranih del muzejev Jugoslavije iz obdobja vrhunca gibanja, a v njej ni niti ene same.⁴⁹⁸

TEORETSKO OZADJE IN METODOLOŠKI PRISTOP

Do virov za raziskavo sem prišel s podrobnim ogledom vseh teh del (z obeh strani, sprednje in tudi zadnje, kjer so bili pogosto nalepljeni kakšni uporabni podatki o sliki, zapisi o sprejemu, komentarji zaposlenih v protokolu in podobno: vsa ta dela sem fotografiral in jih hranim v svojem arhivu), v pogovorih in v dopisovanju s kustosinjo Panićevo, ki je zadolžena zanje (pa tudi z drugimi kustosinjami, ki skrbijo za sorodne zbirke), ter na osnovi primarnih (arhivski viri, različna originalna dokumentacija, splet) in sekundarnih virov (dosedanje raziskave o kulturnih izmenjavah znotraj gibanja neuvrščenenih, članki, katalogi, zapisi o kulturnih izmenjavah v tistem času, besedila o lokalnih umetniških scenah ...).

Zbrana likovna dela so me zanimala tako po vsebini (kaj reprezentirajo) kot po funkciji – kot sprejeta darila. Za razumevanje slednjega sem se najprej oprl na klasično teorijo o daru francoskega sociologa in antropologa Marcela Maussa. Ta kot inherentno značilnost darila izpostavi njegovo recipročnost: darovanje »zaveže« obdarovanca, da darovalcu tudi sam nekaj podari. V profitno naravnani ekonomiji, temelječi na zasebni lastnini, se predmeti s prodajo odtujijo od prejšnjega lastnika. V darovalski ekonomiji (ki jo razume kot trojno obvezo:

496 Organizatorji sarajevskega zimskega festivala Sarajevska zima so spomladi 2021 njemu v čast pripravili posebno razstavo. Dostopno na: *Sarajevo Winter Festival Sarajevska zima*.

497 Gl. kataloge nedavnih razstav (in razstave same) Tamare Soban in Ane Panić.

498 Srejović in Jeremić, *Muzeji Jugoslavije*. Je pa v njej najti primere prazgodovinske, antične in srednjeveške umetnosti, ki je nastala na ozemlju Jugoslavije, ter sodobne avtorje, domače in tuje (kot so Pierre-Auguste Renoir, Paul Gauguin, Alfred Sisley, Edgar Degas idr.).

obveza dajanja, obveza sprejemanja, obveza vračanja, ko smo darilo sprejeli), v »sistemu totalnih uslug«, kot jih sam definira, pa je ravno obratno. Darovani objekt ne pomeni samo užitka za obdarovanca, ampak ta ostane navezan tudi na darovalca: namesto da bi se mu odtujil, mu zagotovi »povratni dar«. Stvari v taki menjavi »niso nikoli zares ločene od svojih menjalcev; občestvo in povezava, ki ju vzpostavljajo, sta relativno nerazdružljivi«. ⁴⁹⁹ Nadaljevalec in nadgrajevalec Maussovega pojmovanja daru, antropolog Maurice Godelier, definira dar kot »prostovoljno, individualno ali kolektivno dejanje, ki ga je lahko ali pa ga ni spodbudila oseba ali osebe, ki ga prejema, prejemajo«. ⁵⁰⁰ Obenem pa dodaja, da je darovanje dvojni, ambivalenten odnos med tistim, ki dar daje, in tistim, ki ga sprejema: solidarnosti (horizontalnega odnosa) in nadrejenosti (hierarhičnega).

V tej študiji me ne zanima samo, »kaj je ta moč v podarjeni stvari, ki stori, da jo obdarovanec povrne«, ⁵⁰¹ ne le dinamična simetrija obdarovanja, ki ustvarja nasprotujoči si tendenci medsebojne solidarnosti in nadvlade, ampak naredim korak naprej. Predvsem se ukvarjam z načini, kako se darovalec reprezentira v svojem daru, kakšno podobo sebe ponuja oziroma dobesedno »podarja« drugemu. »Nekomu nekaj podariti pomeni podariti del sebe,« nadaljuje Mauss; ⁵⁰² Godelier pa trdi, da je »z lastnikom /.../ v predmetu dejansko prisoten celoten imaginarij neke družbe, njegove družbe«. ⁵⁰³ Darilo ni niti le »gesta dobre volje« niti zgolj »goli predmet«, ampak vedno in predvsem (reprezentativni) del darovalca, ki ga obdarovanec sprejme. Podarjeni predmet obsega dvoje moči: moč ustvarjanja medsebojnih vezi med darovalcem in obdarovancem ter moč predstavljanja. Darilo torej razumem tudi kot eno temeljnih človeških in družbenih samoreprezentacij: z njim se predstavimo drugemu v najboljši luči, z nečim najbolj našim, najboljšim, najbolj tipičnim. To velja tako za osebna, intimna darila kot tudi za tista političnih skupnosti, protokolarna. Skratka: darilo »sporoča kulturo«, ⁵⁰⁴ ustvarja in poustvarja ideološke reprezentacije nas samih v odnosu do drugih.

Izbira daru je spet kompleksno vprašanje, in to spet na vseh nivojih, od osebnega do protokolarnega. Gotovo pa drži dejstvo, da mora to biti »dragocen predmet«, za katerega je po Godelieru značilno troje: da je nekoristen ali neuporaben v vsakdanjem življenju, da je abstrakten in da mora biti lep. ⁵⁰⁵ Abstraktnost pomeni, da lahko takšni predmeti »utelesijo« družbene odnose in miselne sisteme ter jih nato družbenim akterjem predstavijo v materialni, ab-

499 Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, str. 63.

500 Godelier, *Uganka daru*, str. 22.

501 Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, str. 12.

502 Prav tam, str. 26.

503 Godelier, *Uganka daru*, str. 120.

504 Momčilović Jovanović, *Darovi Titu*, str. 76.

505 Godelier, *Uganka daru*, str. 195–198.

straktni ali simbolni obliki»,⁵⁰⁶ lepota pa je tu razumljena na način, »kakor je definirana v kulturnem in simbolnem univerzumu družb, ki jih uporabljajo«. ⁵⁰⁷ Umetniška dela so zato lahko več kot primerna protokolarna darila: posebej, če uporabim izraz obeh omenjenih sociologov daru, »duhovne mehanizme«, imajo moralno, simbolno, neotipljivo, prestižno vrednost.

Specifike protokolarnih daril na najvišjem, državniškem nivoju obravnava niz študij s področja mednarodnih odnosov, umeščajo pa se v širše področje, ki razlaga delovanje »mehke moči«. Ljubljanska politologinja Jana Arbeiter tako ugotavlja, da »diplomatski protokol v tem smislu predstavlja tudi vir simbolne moči in prestiža v mednarodnih odnosih in diplomaciji, saj njihovi akterji – kljub različnosti – namenjajo velik poudarek diplomatskemu protokolu, s katerim drugi akterji v mednarodni skupnosti prepoznavajo njihov zaželeni protokol in ceremonialni položaj«. ⁵⁰⁸ Zahteva niz povezanih znanj in veščin – od pravil diplomatskega obnašanja in bontona do širših kulturnih uvidov, od načinov komuniciranja in uporabe ustrezne retorike do poznavanja političnih in zgodovinskih ozadij. »Diplomacija je zelo občutljiva za izkazovanje moči in statusnih simbolov,« pravi uzbekistanski politolog in diplomat Ališer Fajzulajev ter nadaljuje, da so bila »izražanja statusa in moči – kot so na primer pozdravne fraze in darila – vedno simbolna«. ⁵⁰⁹ Dalje: medsebojno protokolarno obdarovanje »pomeni univerzalen obrazec, s katerim se v komunikaciji nevtralizirajo kulturne razlike«. ⁵¹⁰ Darilo – ki sicer ni vedno nujen element protokola – posebej počasti obdarovanega, krepi vez med njim in darovalcem, nakazuje sugerira menjavo in vzpostavlja simbolno pozicioniranje obeh (vzdolž omenjene ambivalence solidarnosti in hierarhije). Obenem pa predstavlja najboljše, kar ima darovalec, s čimer se ponaša, pomeni njegovo najboljšo možno reprezentacijo. ⁵¹¹ V diplomaciji darila – ne glede na to, ali jih državnik/politik podari drugemu državniku/politiku zgolj kot »osebno darilo« – vedno, hočeš nočeš reprezentirajo tudi širšo skupnost (državo, regijo ...), vedno so tudi kolektivna, politična.

Od teorije daru k teoriji njegovega ideološkega pomena. Pri razlagi slednjega se opiram na teorijo vizualne reprezentacije, s katero »podrobno raziskujemo, kako določene institucije mobilizirajo specifične oblike vizualnosti za razumevanje in

506 Prav tam, str. 196.

507 Prav tam, str. 198.

508 Arbeiter, Symbolic Importance of Diplomatic Protocol, str. 161.

509 Faizullaev, Diplomacy and Symbolism, str. 109. Tako trdita tudi J. Arbeiter in Brglez: »... diplomacijo je treba analizirati skozi prizmo simbolike in simbolne moči, ki predstavlja eno od glavnih oblik mehke moči in temelj diplomacije na splošno«. – *Prednostni vrstni red*, str. 18.

510 Momčilović Jovanović, Darovi Titu, str. 68.

511 Za izredno zanimiv vpogled v sovjetsko in mednarodno »ekonomijo obdarovanja« v kontekstu praznovanja Stalinovega sedemdesetega rojstnega dne, v čast katerega so leta 1949 organizirali celo »razstavo rojstnodnevnih daril Stalinu«, gl. študijo antropologa Nikolaja Sorina - Čajkova.

urejanje sveta«. ⁵¹² Po Hallovem mnenju namreč »vedno potrebujemo sisteme, s katerimi reprezentiramo realno sebi in drugim«. ⁵¹³ Reprezentacijo razume kot »proces, v katerem člani določene kulture uporabljajo jezik (ki smo ga splošno opredelili kot kateri koli sistem, ki razvršča znake, oziroma kot kateri koli označevalski sistem) za proizvodjanje pomena«. ⁵¹⁴ Kot taka posamezniku in skupini osmišlja pogoje lastnega družbenega obstoja: priskrbi načine, kako se skupina oblikuje navznoter in predstavlja navzven. In eden najučinkovitejših in najpogostejših načinov, kako se ideologija kot sistem reprezentacij določene skupine materializira, udejanji, pokaže konkretno, ⁵¹⁵ so prav darila različnim gostom.

VSEBINA SLIKE KOT REPREZENTACIJA

Razumevanje darila kot samoreprezentacije – torej darila ne le kot predmeta menjave oziroma kazalnika (asimetričnega) družbenega odnosa – je še relativno neobdelana tema, še posebej na področju diplomacije. ⁵¹⁶ Konstruktivistični pristop k reprezentaciji pojasnjuje, da »stvari ne *pomenijo*, pač pa mi sami *konstruiramo* pomen z uporabo reprezentacijskih sistemov (konceptov in znakov)«. ⁵¹⁷ Tako kot je, semiološko gledano, slika (kip, relief ...) sama po sebi reprezentacija vsebine, je tudi njena podaritev, torej slika, kvalificirana kot darilo, reprezentacija odnosa med dajalcem in obdarovancem. V svoji študiji torej obravnavam dvoje reprezentacij: vsebino slike in sliko kot darilo. Na tem mestu s Hallovo metodo (koncept-jezik-kod) analiziram vsebino oziroma slike, v naslednjem članku pa sliko kot protokolarno darilo (saj slika ni več le slika, ampak postane dar, in tako jo gre razumeti). V prvem koraku pojasnim, kako slika ustvarja pomene, v drugem pa, kako pomene ustvarja tudi njeno darovanje: da namreč lahko razumemo »jezik darila«, moramo najprej razumeti »jezik slike« same.

Kakšna je torej samoreprezentacija države v podarjenih likovnih delih, kakšna so, kot bi dejal Godelier, njena »imaginarna jedra«, ki so bila »nujna za njeno oblikovanje in reprodukcijo«? ⁵¹⁸ Kako so se te »države v razvoju« predstavljale skozi darila Jugoslaviji, ki je bila vseeno dojeta kot »bolj razvita država v razvoju«; torej, kako se je »globalni Jug« skozi darila kazal državi, ki je bila nekje na repu »globalnega Severa«? Kaj najdemo na teh slikah?

512 Rose, *Visual Methodologies – An Introduction to Researching With Visual Materials*, str. 10.

513 Hall, *Kulturne študije* 1983, str. 169.

514 Hall, Delo reprezentacije, str. 82. Drugače rečeno: »povezava med 'stvarmi', koncepti in znaki je bistvena pri proizvodnji pomena v jeziku«. – Prav tam, str. 39.

515 Prim. Hall, *Kulturne študije* 1983, str. 168.

516 Na to dejstvo denimo opozarja tudi Sorin-Čajkov, *On Heterochrony*, str. 358.

517 Hall, Delo reprezentacije, str. 46.

518 Godelier, *Uganka daru*, str. 45.

Neznani avtor (Vietnam), *Rdeča reka*, 1957

Hrani: MJ, inv. št. 1-2-135

Zbrana likovna dela sem razporedil po sistemih njihove reprezentacije (in zraven navedel avtorja, poreklo, zaporedno številko s prej omenjenega seznama in osrednji motiv oziroma podobo).⁵¹⁹ Prvi sistem je sistem »konceptov« ali »konceptualnih zemljevidov« ali »duševnih reprezentacij« – naštel sem jih šest. Drugi sistem reprezentacije je jezik, v tem primeru »vizualni jezik«, likovna podoba konceptov – torej to, kako si umetnik teh šest konceptov/duševnih reprezentacij predstavlja, kako jih nariše/naslika/oblikuje. Med obema sistemoma pa je kulturni kod, ki prevaja med koncepti in jezikom ter utrjuje odnose med njimi. Grem po vrsti.

1. Prvi sistem reprezentacije: narava, krajina, živali.
  - M. Rodriguez (Kuba, zap. št. 5) – drugi sistem reprezentacije: podoba cvetja, sadja (in majhnih človeških likov).
  - Neznani avtor (Bangladeš, zap. št. 11) – drugi sistem reprezentacije: podoba tigra v goščavi.
  - Neznani avtor (Čile, zap. št. 14) – drugi sistem reprezentacije: podoba deklice, ki vodi konja.
  - Neznani avtor (Vietnam, zap. št. 16) – drugi sistem reprezentacije: podoba reke, po kateri plujejo čolni.

⁵¹⁹ Gl. Hall, Delo reprezentacije, str. 37–42, 49.

- H. Džov (Kitajska, zap. št. 18) – drugi sistem reprezentacije: podoba orla, ki sedi na veji.
- R. D. Saleh (Indonezija, zap. št. 22) – drugi sistem reprezentacije: podoba gozdnate divjine z reko.
- R. Savory (Gvajana, zap. št. 24) – drugi sistem reprezentacije: podoba košatih dreves v vetru.

Kulturni kod: močna navezanost na naravo, idealiziranje njene lepote, nedotaknjenosti z razvojem, onesnaževanjem, modernizacijo: po eni strani je divja, nevarna, mogočna, po drugi pa tudi že ukročena, udomačena – na stari način, v simbiozi z domačini.

2. Prvi sistem reprezentacije: posamezni domačini.

- A. Nandi (Indija, zap. št. 2) – drugi sistem reprezentacije: stilizirane podobe treh domačinov.
- J. T. Surock (Egipt, zap. št. 3) – drugi sistem reprezentacije: podoba dekleta, ki sedi.
- J. B. Jeanine (Panama, zap. št. 4) – drugi sistem reprezentacije: podoba obiralca banan.
- Neznani avtor (Indija, zap. št. 8) – drugi sistem reprezentacije: podoba matere z otrokom na polju.
- Neznani avtor (Indija, zap. št. 13) – drugi sistem reprezentacije: podoba treh plesalk.
- Neznani avtor, najverjetneje Fidgie Ngombe (Kongo, zap. št. 14) – drugi sistem reprezentacije: podoba dveh kmetic, ki prenašata vrče.
- Neznani avtor (Tunizija, zap. št. 14) – drugi sistem reprezentacije: podoba sedeče princese.
- G. B. Vad (Indija, zap. št. 25) – drugi sistem reprezentacije: podoba matere, ki doji enega temnopoltega in enega svetlopoltega novorojenca.
- K. Jahto (neidentificirana vzhodnoazijska država, zap. št. 38) – drugi sistem reprezentacije: podoba plesalke (in moškega opazovalca).
- Š. Ahmad (Pakistan, zap. št. 39) – drugi sistem reprezentacije: podoba domačinke.
- G. Dželani (Indija, zap. št. 44) – drugi sistem reprezentacije: podoba Maje (kraljice plemena Sakja), Budove matere.

Kulturni kod: izraziti patriarhalizem s klasičnimi ženskimi vlogami (delavke, matere, zapeljivke), v manjši meri njihov višji položaj, položaj (verske, politične) moči; močno je prisoten tradicionalizem (oblačila, videz, opravila), kot da se modernizacija – niti tista iz kolonialnih časov – še ni začela; socialni konservativizem v smislu odsotnosti kakršnekoli osvoboditve, vertikalne mobilnosti in kulturne pluralnosti.

Jahto, K. (vzhodna Azija), *Plesalka*, 1962

Hrani: MJ, inv. št. 1-2-534

3. Prvi sistem reprezentacije: družba, skupnost, kultura.
  - E. Moscoso (Filipini, zap. št. 6) – drugi sistem reprezentacije: podoba ljudi na tržnici.
  - K. A. Hosain (Bangladeš, zap. št. 10) – drugi sistem reprezentacije: podoba čolnarskega naselja.
  - Neznani avtor (Indija, zap. št. 21) – drugi sistem reprezentacije: podoba svečanosti, zbiranje množice ljudi ob vznožju veličastnega svetišča.
  - Neznani avtor (Indonezija, zap. št. 23) – drugi sistem reprezentacije: podoba skupine ljudi, ki gradi džunko (lokalni tip jadrnice).
  - V. Bušan (Indija, zap. št. 26) – drugi sistem reprezentacije: podoba bodhisatve (razsvetljenega bitja) v skupini ljudi.
  - E. Michaelsen (Kuba, zap. št. 27) – drugi sistem reprezentacije: podoba konjske dirke skozi vas z navdušeno množico.
  - F. Hasan (Irak, zap. št. 34) – drugi sistem reprezentacije: podoba skupine beduinov s konji v puščavi.

Neznani avtor (Gana), *Prizor iz tradicije ljudstva Ašanti*, 1970

Hrani: MJ, inv. št. 1112 P

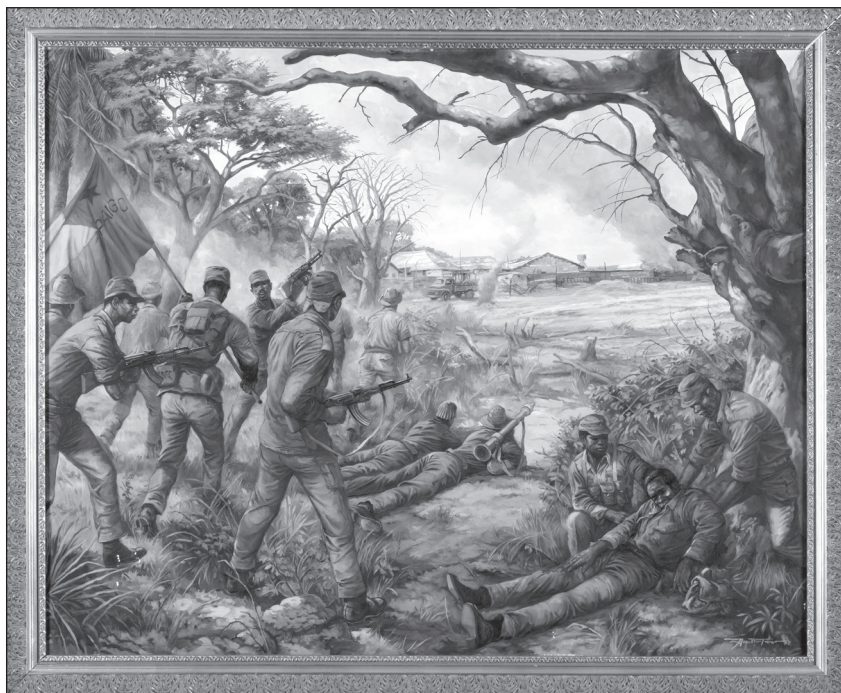
- Neznani avtor (Etiopija, zap. št. 40) – drugi sistem reprezentacije: podoba dvorca na bregu reke.
- Neznani avtor (Gana, zap. št. 41) – drugi sistem reprezentacije: podoba skupine ljudi na kraljevem dvoru ljudstva Ašanti.

Kulturni kod: upodobitve tradicionalne družbene strukture, delitve dela, verske pripadnosti in stare kulture: arkadijska idealizacija, ni sledu o kakršnikoli modernizaciji; izpostavljena je moč ruralne skupnosti (skupna opravila, skupna praznovanja – same značilnosti durkheimovske družbe »mehanske solidarnosti«).

4. Prvi sistem reprezentacije: politični in vojaški boj.

- Neznani avtor (Alžirija, zap. št. 9) – drugi sistem reprezentacije: podoba starih bojevnikov okoli ognjišča v divjini.
- Neznani avtor (Vietnam, zap. št. 17) – drugi sistem reprezentacije: podoba boja (iz vietnamske vojne) v ločju reke.
- A. Sinclair (Panama, zap. št. 19) – drugi sistem reprezentacije: podoba študentskih demonstracij na meji Panamskega prekopa.
- A. F. R. Trigo (Gvineja Bissau, zap. št. 33) – drugi sistem reprezentacije: podoba bitke iz časa osvobodilnega boja.

Augusto Fausto Rodrigues Trigo (Gvineja Bissau), *Boj*, 1976

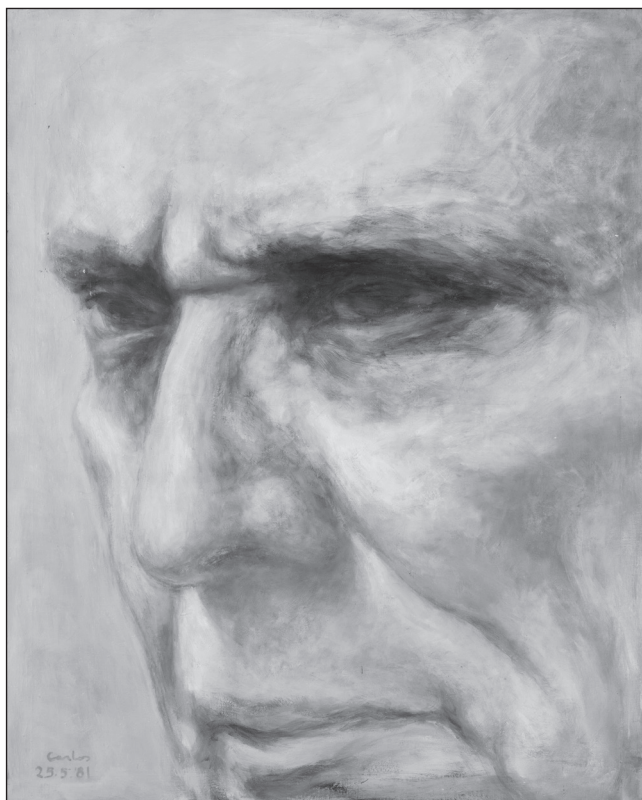
Hrani: MJ, inv. št. 1-2-331

Kulturni kod: zelo nazorne in dramatične upodobitve nedavnega protikolonialnega in protiimperialističnega upora (skoraj v smislu socialističnega realizma), manj je tradicionalizma, spet pa je izpostavljena moč skupnosti, a tokrat oboroženega oziroma politično angažiranega ljudstva.

5. Prvi sistem reprezentacije: gost Josip Broz - Tito.
  - Neznani avtor (Severna Koreja, zap. št. 7) – drugi sistem reprezentacije: portret predsednikov Tita in Kim Il Sunga, ki se rokujeta.
  - S. Islam (Bangladeš, zap. št. 28) – drugi sistem reprezentacije: portret predsednika Tita.
  - Hassaine (neznan izvor, zap. št. 29) – drugi sistem reprezentacije: portret predsednika Tita.
  - C. Fernandez (Bolivija, zap. št. 37) – drugi sistem reprezentacije: portret predsednika Tita.

Kulturni kod: sočasne in zelo realistične upodobitve visokega gosta, predsednika Tita (kot starega državnika, ne pa kot mladega partizanskega vojskovodje, kot je to prisotno v titostalgiji).⁵²⁰

⁵²⁰ Velikonja, *Titostalgia*, str. 115–116.

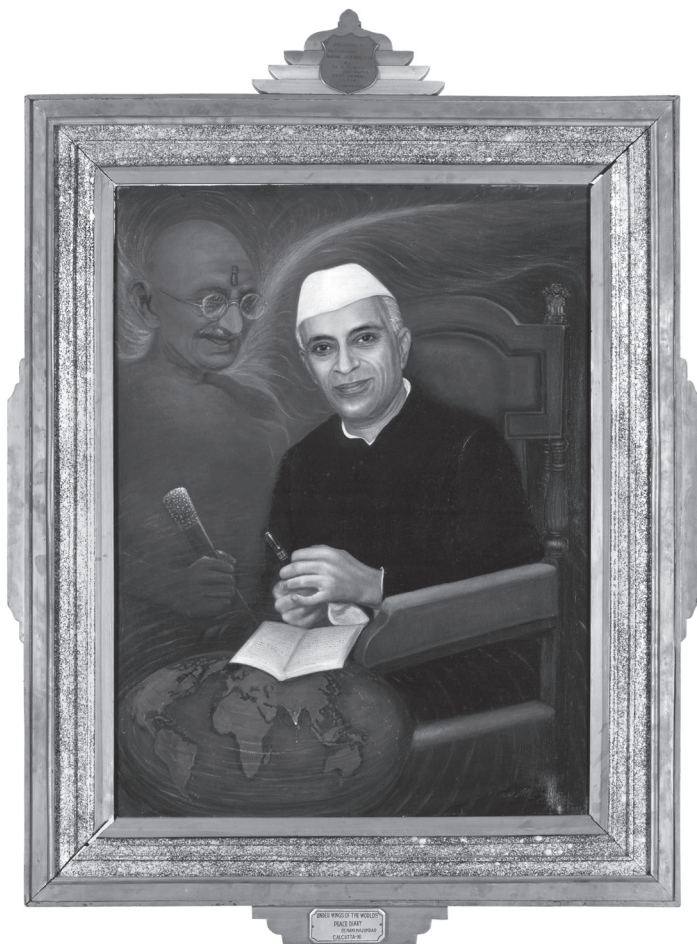

Carlos Fernandez (Bolivija), *Portret Josipa Broza - Tita*, 1981

Hrani: MJ, zbirka 4. maj, inv. št. 244

6. Prvi sistem reprezentacije: gostitelj oziroma domači voditelj.
- P. S. N. Svami (Indija, zap. št. 32) – drugi sistem reprezentacije: portret Gandhija.
  - M. Madžumdar (Indija, zap. št. 35) – drugi sistem reprezentacije: portret Gandhija in Nehruja (in zemeljske oble).
  - S. Luketić (Jugoslavija, zap. št. 42) – drugi sistem reprezentacije: portret ustanoviteljev gibanja neuvrščenih (Nehruja, Naserja, Nkrumaha, Sukarna in Tita).
  - A. Augustinčić (Jugoslavija, zap. št. 43) – drugi sistem reprezentacije: portret etiopskega cesarja Haileja Selassieja.

Kulturni kod: patriarhalna ideologija »ustanoviteljev«, »ustanovnih očetov« in nasploh pomembnih osebnosti gibanja neuvrščenih; protikolonialna kontra-hegemonija – izpostavljanje njihove globalne pomembnosti in s tem razširjenosti alternativne ideje in prakse neuvrščenosti po vsem svetu.

Mani Madžumdar (Indija), *Portret Nehruja in Gandhija*, 1954

Hrani: MJ, inv. št. 1-2-655

Naj povzamem analizo reprezentacije resničnosti v teh likovnih delih oziroma povežem te kulturne kode (ki so nastali na osnovi dveh sistemov reprezentacije, konceptov in jezika. Prva značilnost je izrazita prisotnost tradicionalizma: na slikah ljudje živijo v ruralnih skupnostih, ukvarjajo se s starimi opravili, obstaja zgolj predkapitalistična ekonomija, nikjer ni znakov modernizacije. Druga je močan patriarhalizem: v teh likovnih delih je ženska upodobljena v tipičnih tradicionalnih vlogah – boljši položaj ji je lahko edino prirojen, ne more pa biti pridobljen, izborjen z emancipacijo. Tretja je korporativna ureditev družbe: vsak je na svojem (hierarhičnem) mestu, vsak opravlja tisto, kar mu je v obstoječi arhaični družbeni strukturi namenjeno. Četrta značilnost – zelo pričakovana – je

(samo)mitologizacija očakov gibanja neuvrščeni, ki si legitimnost vzpostavljajo bodisi sami, bodisi drug z drugim, bodisi s sklicevanjem na »pomembne druge« iz preteklosti svojih držav. In petič, začetek napredka vendarle dajo slutiti upodobitve vojaškega in političnega boja zoper kolonialne velesile: temu pa (še) ne sledijo podobe modernizacije, povojne izgradnje – slike na dramatičen način bolj izražajo »ne sedanjosti« kot pa »da prihodnosti«.

NAMESTO ZAKLJUČKA

Prvemu delu študije o likovnih darilih, o reprezentacijah resničnosti v slikah, ki jih je jugoslovanski predsednik Josip Broz prejel iz držav članic gibanja neuvrščeni, bo v drugem delu sledila semiološka analiza slik v funkciji darila. A že na tej točki bi rad izpostavil še eno pomembno razsežnost te teme, ki bi si zaslužila ravno tako podrobno obravnavo: likovna darila, ki jih je Tito podarjal drugim državnikom iz gibanja. Družbeno življenje je namreč kompleksno kroženje različnih menjav, in diplomatski protokol oziroma nasploh »mehka moč« v mednarodnih odnosih pri tem ni izjema. In ker sem članek že začel z Maussom, z njim še končujem. V ekonomiji obdarovanja podarjeno darilo »obvezuje, da darilo povrnemo«,⁵²¹ v njem »se mešata obveznost in svoboda«. ⁵²² Godelier logiko daru opiše z besedami »dajati vedno več, nazaj dajati vedno več; in ta obrazec žene sistem do njegovih meja«. ⁵²³ Tukaj navedenim darilom neuvrščeni so prav gotovo sledila – ali so jim bila predhodna – druga darila, recipročna, »povrnjena«: tista jugoslovanskega oziroma Titovega protokola. Kakšna likovna darila so bila to, katerih umetnikov, kje, kdaj, ob kakšni priložnosti in na kakšen način so bila izročena ter kakšna je njihova današnja usoda, kje so razstavljena oziroma spravljena – upam, da bomo lahko projekt nadaljevali in podrobno preučili tudi ta vprašanja. ⁵²⁴

⁵²¹ Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, str. 18, gl. tudi str. 38 ter str. 83–86.

⁵²² Godelier, *Uganka daru*, str. 135.

⁵²³ Prav tam, str. 179.

⁵²⁴ Za dostop do zbirk beograjskega Muzeja Jugoslavije in za dovoljenje za objavo fotografij izbranih del v njih se zahvaljujem kustosinji dr. Ani Panić in direktorici mag. Nedi Knežević.